

*Andrej Studen**

Vacuum Cleaner.

K zgodovini sesalca za prah v dobi meščanstva¹

»Mi sprejemamo zrak od zunaj brez izbire, takega, kakršen je. Vemo pa, da zrak ni čist. Razen na gorah, v obsežnih gozdovih in na morju vsebuje vedno več ali manj prahu. – Spustimo pramen sončne svetlobe v zatemnelo sobo in pogledajmo vanj! Ali ni kot da je namah vse oživel pred našimi očmi? Neštete sive sence plešejo v njem. To je prah, ki napolnjuje ozračje. V mestih, zlasti v bližini tovarn, vidimo večkrat vse megleno od samega prahu. In ta zaprašeni zrak mi dihamo. Da tak zrak nikakor ni najboljši za pljuča, si ni težko misliti.«²

Malka Šimec je v svojem popularnem zdravstvenem priročniku nazorno opisala zdravju nevarno kraljestvo prahu, ki ga vdihavamo. Prah, ki onesnažuje zrak, nedvomno obstaja, odkar živijo ljudje na zemlji. Drobčen prah še vedno lahko zaznamo s prostim očesom, denimo zlati prah, pelod, prah na arhivskih dokumentih, drobce, ki se v sončni svetlobi vrtinčijo po zraku itd. Vsi torej vemo, kako izgleda, še posebej, ko nastajajo kosmi pod posteljo. »*Prah je bil vsepovsod pričujoča meja med vidnim in nevidnim. /.../ V vseh časih je bil prah najpomembnejše in najobičajnejše merilo za drobcenost.*«³

Seveda so se predstave o prahu v zadnjih 150 letih revolucionarno spremenile.

»V vseh časih prisoten fenomen prahu je prvič postal sovražnik zdravstveno oza-veščene civilizacije in hkrati jasno začrtan objekt znanstvenega spoznavanja in

* dr. Andrej Studen, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, andrej.studen@inz.si

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Šimec, *Zdravstveni nasveti*, str. 18.

3 Amato, *Von Goldstaub und Wollmäusen*, str. 12–13.

tehnološke manipulacije. V istem času je odkritje atomov in klic – in celotne mreže mikroskopskih enot in na njih utemeljenih konceptov – vodilo k novi definiciji drobcenosti; to je spodbijalo vlogo prahu, ki ni več predstavljal prednostnega merila za drobcenost. Zaradi novoodkritega mikrokozmosa prah ni mogel več zasenčiti svojih soborcev v tem veličastno kompliciranem univerzumu majhnih in posebnih objektov. Izgubil je pomembnost ter resnične in metaforične moči.«⁴

Joseph A. Amato, avtor navdušujoče zgodovine prahu, zgodovine drobcenega in nevidnega, ki je pravzaprav razumna kulturnozgodovinska pripoved o genezi mikrokozmosa, govori o revoluciji drobcenega, ki je skozi 20. stoletje na novo definirala prah. »*Revolucija drobcenega je namreč oznanila neskončnost majhnosti. Ljudi je prisilila, da spoznajo neizmerljivost in moč majhnega.*«⁵

Ta revolucija seveda korenini v zgodnjem času moderne, v prvih mikroskopskih zaznavanjih realnosti.

»Pospesevalo jo je odkrivanje mikrobov, diagnoza in zdravljenje virusnih in bakterijskih bolezni, dekodiranje DNA in genov in končno spoznavanje delitve in fuzije atomov. Posledica te revolucije je bil konec večnega enačenja prahu in majhnosti.«⁶

Zaznavanje prahu v dobi meščanstva

Prah je bil sicer že od nekdanj vsakdanji sopotnik človeka, a z očitno prašno nadlogo naj bi se po mnenju Louisa Edgarja Andésa, avtorja popularnega dela o odstranjevanju prahu s cest in poti, v tovarnah in obrtnih podjetjih ter v gospodinjstvih z začetka 20. stoletja, začeli soočati šele v industrijski dobi. Andés je preroško razmišljal, da »*je nadležen prah dejansko katastrofalno breme oziroma zlo ne samo za ljudi in živali, temveč tudi za drevesa, travo in poljščine.*«⁷ Prah je označil za perečo nadlogo, grožnjo in hud problem. Zato mu je napovedal odločen boj.

Glede na predmet raziskave nas seveda ne zanima prah, ki je povezan z rudniki, tovarnami, novimi prometnimi sredstvi itd. Zanima nas prah v gospodinjstvu, ki je bil v dobi meščanstva z vse pogostejšimi kampanjami ozaveščanja ljudstva za bolj zdravo življenje in večjo higieno razglašen za

»najhujšega sovražnika gospodinje, ki se mora z njim nenehno bojevati. Komajda v zgodnjih jutranjih urah temeljito pomete tla, iztepe oblazinjeno pohištvo,

4 Prav tam, str. 23.

5 Prav tam, str. 12–13.

6 Prav tam, str. 13.

7 Andés, *Die Beseitigung des Staubes*, str. III.

pobriše vse površine, na katerih se je povsem naravno ponovno neusmiljeno nabral prah, njeno ostro oko že spet opazi prah. /.../ Dejstvo je, da mnoge ženske preživijo svoje življenje z neprestanim čiščenjem, mnoge med njimi se z nabiranjem prahu nekako tudi sprijaznijo in te so morda tudi bolj modre, seveda, če se držijo določene mere. In kako se zaprašijo notranji prostori? Tu so predvsem tla, ki so prepustna za nabiranje prahu. Tu so okna, ki niso tesno zaprta in ki dopuščajo pronicanje prahu, ki se vzdiguje na ulicah in poteh. Tu so saje iz dimnikov. In tu so stanovalci, ki dopuščajo, da poslovneži in drugi na svojih čevljih prinašajo noter umazanijo z ulice. Nemalo prahu pa v stanovanjih nastane samega po sebi. Pri stopanju na preproge se iz njih dviguje prah, prah nastaja pri praznjenju in polnjenju s premogom, pepel pa, če ga iz peči ne odstranimo s potrebno skrbnostjo, se vrtinči in razprši po zraku. Deloma se prašijo tudi surovine, ki jih uporabljamo pri kuhi. Čiščenje čevljev, ki v naših hišah skorajda brez izjeme poteka v stanovanju, povzroča prah. Skratka. Obstaja cela vrsta priložnosti, pri katerih je nemogoče, da se ne bi prašilo. Največji delež ima vsekakor prah, ki se dviguje z ulic.«⁸

Ta prah se Andésu sicer ne zdi posebno nevaren, seveda če ga gospodinje z vso pedantnostjo odstranjujejo vsakih 24 ur. »*Udomačitve prahu pa jasno ne smemo dopuščati, saj tvori žarišče za legla mrčesa.*»⁹

Obilica prahu v nesnažnih stanovanjih naj bi vodila do resnih zdravstvenih posledic.¹⁰ Snaženje in pospravljanje sob je bilo za pisce popularnih nasvetov zato

»eno najvažnejših opravil vsake gospodinje. Sobe in pohištvo snažimo navadno na dva načina: na suho in na mokro. Na suho snažimo s pometanjem. Preden začnemo pometati, spravimo vse stvari, npr. obleko, knjige v omare, odprimo okna, odvezemimo preproge in zakrijmo oblazinjeno opravo z rutami. Nato se zmete prah z omelom ali kratko metlico iz kotov in izza pohištva, z dolgo metlo pa se pometajo tla po sredi izbe; smeti se večkrat pograbijo na smetišnico, da se preveč ne kadi. Kadar se je polegel prah, tedaj se pohištvo spraši, in sicer s čisto, suho ruto; kipe in podobe ometamo s peresnim omelom, pregrinjala se stepejo. Poblazinjena oprava in preproge se skratčijo s čisto krtačo in stepejo z indijskim trstom.«¹¹

Tudi številni drugi tradicionalni nasveti o tem, kako vzdrževati čistočo,

»so bili zelo natančni. Pisci so gospodinjam polagali na srce, naj pridno pometajo sobe, tudi večkrat dnevno, če je potrebno. Posebej naj bi bilo pomembno,

8 Prav tam, str. 16–17.

9 Prav tam, str. 17.

10 Prim. Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 79.

11 Purgaj, *Gospodinjstvo*, str. 35.

da se pri pometanju ne dviga prahu, kar je bilo mogoče doseči z uporabo mokre žagovine in z rednim voskanjem lesenih površin. /.../ Čisto spodobne rezultate naj bi dosegli tudi z uporabo mokre vlažne metle in krpe.«¹²

»Duša vsake družine in vsakega doma je bila žena, njegova urejenost pa je bila ogledalo gospodinje.«¹³ Gospodinjam so zato pripisovali veliko odgovornost.

»Že z vzdrževanjem vsaj osnovnega reda in čistoče bi lahko preprečile veliko okužb. Posebno skrb naj bi namenjale zračenju stanovanja, predvsem pa spalnice, prav tako pomembno pa naj bi bilo tudi 'razpraševanje' stanovanja. Nepoučena gospodinja je lahko naredila več škode kot koristi, saj je lahko z nepravilnim pometanjem in brisanjem pohištva vzdigovala velike količine prahu ter tako še bolj ogrozila svoje družinske člane.«¹⁴

Boj gospodinje s krpo in mokro metlo proti prahu in drugi nesnagi je bil boj za prijeten, čist, urejen, zdrav in srečen dom. Pisci nasvetov so poudarjali, da naj bo stanovanje varno in zdravo zavetje, kjer naj se prah ne bi nabiral in kjer se ne bi v neprezračenih, zatohlih, smrdljivih in nemarnih prostorih bohotili zajedavci in množil nadležen mrčes. A popularni spisi in razni članki nas tudi opominjajo, da se priporočila in nasveti mnogih žena, ki naj bi sicer igrale pomembno vlogo pri vzdrževanju stanovanjske higijene, niso prijeli in da so »velikokrat ravnale povsem v nasprotju z nasveti higienikov. Pogosto so bile glavne nasprotnice zračenja, nemarne, nerazgledane in zveste zastarelim idejam.«¹⁵ Že omenjena Malka Šimec gospodinjam denimo svetuje, da naj stepanje pohištva opravljajo le izven stanovanja, in nadaljuje:

»Pazimo, da bomo s pospravljanjem prah res odstranili, ne pa samo pregnali drugam. Prah moramo brisati previdno, z veliko mehko krpo; okna naj bodo med pospravljanjem odprta. Sploh ne bodimo skopi z odpiranjem oken; večkratno kratkotrajno zračenje v zimskem času bo v prid stanovanju in nam. Tudi če zleti kako poleno skozi okno, kot pravijo naše gospodinje, nič ne dé, da je le zrak čist.«¹⁶

Na bivanjske razmere je seveda vplival socialni status in socialna neenakost se je odražala tudi pri zaprašeni stanovanj. Idealna meščanska stanovanja so bila že v času

12 Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 81–82.

13 Prav tam, str. 91.

14 Prav tam, str. 87.

15 Prav tam, str. 92.

16 Šimec, *Zdravstveni nasveti*, str. 118.

bidermajerja opremljena z velikimi in številnimi okni, ki so omogočala vstop svetlobe v prostore »in s tem pomagala gospodinjam pri temeljitem odstranjevanju prahu«. ¹⁷ Ne gre seveda spregledati, da so bila

»meščanska stanovanja /.../ pogosto prenapolnjena s pohištvom, preprogami in okrasjem, ki so jih gospodinje postavljale na ogled kot dokaz blagostanja, ne da bi se zavedale, da se na njih nabira predvsem prah, ki izredno škodi zdravju družinskih članov.« ¹⁸

Milostljivim iz vrst meščanstva so pri boju s prahom seveda izdatno pomagale služkinje.

Povsem drugačen je bil v letih okoli 1900 diskurz o stanovanjski mizeriji. Poudarjal je patogenost stanovanj nižjih slojev, nezdravo življenje v prašnem ozračju naj bi bilo krivec zlasti za širjenje tuberkuloze. Ni čuda, da je zaslovela kot stanovanjska bolezen. ¹⁹ V higiensko usmerjeni kritiki stanovanjske bede, ki so jo popularizirali zdravniki, v bistvu higieniki in sanitetni uradniki iztekajočega se 19. stoletja, je prišlo do izraza tudi individualno neustrezno obnašanje spodnjih slojev.

»Kritika je merila na subjektivne variable obnašanja v stanovanju ter s tem povezanega načina življenja in primarno povzročala razburjenje zaradi nevednosti o osnovnih pravilih 'zdravega življenja'; prebivalstvo ni imelo nikakršnega 'čuta za red in čistočo'.« ²⁰

Higieniki so skratka večkrat naravnost osupnili ob nesnažnosti in nemarni higieni najrevnejših slojev, ki jim ni bila privzgojena ne zunanja telesna čistoča in ne čistoča njihovih domovanj. Manjkal jim je torej vsakršen občutek za snažnost, vsakršno poznavanje higienskih pravil, med katerimi se kot zelo »važno poglavje stanovanjske higiene« nahaja tudi »odstranjevanje prahu«. ²¹

S pojavom modernega sesalca za prah se je spremenil tudi pogled na čiščenje stanovanj. Nastopila je doba tehnizacije boja proti prahu. »Z zdravstvenega stališča je čiščenje z

17 Amato, *Von Goldstaub und Wollmäusen*, str. 21.

18 Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 72.

19 Higienik Ivo Pirc je leta 1930 npr. zapisal, da »zrak v okolici bolnega človeka, navadno v stanovanju, hrani kužne klice, ki so prišle vanj iz bolnikovih izločil in prosto plavajo v zraku ali pa so se obesile na prašne delce; najdemo jih tudi v izdihalnih kapljicah. /.../ Kapljice ostanejo deloma v zraku, deloma popadajo na tla, stene in pohištvo, se tam v prahu posuše in na prašnih delcih dvignejo v zrak. Prah in kapljice ostanejo pri dosedanjih opazovanjih štiri ure v zraku, dokler zopet ne popadajo na tla. Osebe, ki bivajo stalno ali mimogrede v takem zraku, obole za kapljično ali prahovo infekcijo na oni bolezn, katere bolezenske kali kot povzročitelje bolezni so vdihali. Zrak v stanovanju je torej prav dober posredovalec infekcije ...« Pirc, *Prehlajenje in bolezni*, str. 56.

20 Dietrich-Daum, *Die »Wiener Krankheit«*, str. 167.

21 Šimec, *Zdravstveni nasveti*, str. 118.

električnim aparatom najidealnejše. Toda malo jih je, ki ga zmorejo»,²² je ugotavljala Malka Šimec. Prakticiranje čiščenja domov na Slovenskem je zaznamovala nedostopnost sesalcev in posebnih talnih oblog, ki se jih je prah oprijel.²³ Sesalec za prah je zelo dolgo predstavljal luksuz. Čiščenje doma, »ki sicer vsako družino navdaja z grozo«, naj bi z njegovo praktično uporabo postalo »malenkost, ki nikogar ne obremenjuje«. Toda kot pri mnogih drugih »smotrnih novostih« so tudi v tem primeru »nepremagljivo oviro za njegovo splošno uporabo predstavljali stroški.«²⁴ Visoka cena je bila torej glavni razlog za njegovo omejeno uporabo v gospodinjstvih.

Nekaj detajlov o tehnizaciji boja proti prahu

Mehanizacija gospodinjstva je potekala povsem podobno kot v industriji in je pomenila prehod od ročnega k strojnemu delu, vodila pa je tudi k organizaciji delovnega procesa. Avtor obsežne kulturnopesimistične študije o gospostvu mehanizacije iz leta 1948 Sigfried Giedion je na področju mehanizacije kompliciranih ročnih del, kamor sodijo tudi kuha in ostala gospodinjstva opravila, izpostavil vodilno vlogo Združenih držav Amerike, četudi gre pobude in iznajdbe dostikrat iskati v Angliji in na evropskem kontinentu. V svojem prispevku k »anonimni zgodovini« izpostavi, da gospodinjstva in tovarne seveda ne moremo medsebojno primerjati, ker v gospodinjstvu ne moremo govoriti o proizvodnji.

»Skupna jima je pravzaprav samo ena točka: pri obeh gre za to, da povečata organizacijo in zmanjšata delovno obremenitev. K temu stremljiva ves razvoj. Zmanjševanje obremenitve dela v gospodinjstvu se zgodi z mehanizacijo delovnega procesa, ki smo ga prej morali opravljati ročno. To so v prvi vrsti procesi čiščenja: pranje, likanje, čiščenje posode, preprog, pohištva. Zraven sodi še avtomatizacija ogrevanja in hlajenja.«²⁵

Zmanjševanje obremenitev v gospodinjstvu in izboljšanje organizacije dela naj bi izboljšali tudi položaj žensk, saj naj bi »vodili k razbremenitvi gospodinje in dodatno k samostojnemu gospodarjenju s hišo s strani stanovalcev, torej k hiši brez služinčadi.«²⁶

Prvi patenti za mehansko čiščenje tepihov pred prihodom električnih sesalcev za prah so nastali v letih 1858 in 1859. Prvi pometalni stroj z ventilatorjem iz leta 1859, torej iz »časa mnogih, pogosto fantastičnih projektov«,²⁷ je delal na principu mehanske sesalne

22 Prav tam.

23 Prim.: Remec, *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 87.

24 Andés, *Die Beseitigung des Staubes*, str. 270–271.

25 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 557.

26 Prav tam, str. 557.

27 Prav tam, str. 633.

moči. Zaradi hitrih gibov je vrteči ventilator posesal prah in smeti v zbiralnik. Odslej se tepiha niso več dotikale krtače, kot je bilo običajno pri dotedanjem načinu čiščenja. S tem je ta ostal nepoškodovan in tudi čistejši, kot če bi ga čistili s krtačo.²⁸

Ta mehanski princip delovanja, ki naj bi gospodinji »s pomočjo aparata prihranil sklanjanje ob krtačenju preprog«,²⁹ je na začetku 20. stoletja nadomestil lažji električni motor. »Drzni princip iz leta 1859, ki za odpraševanje uporablja samo zračni tok«,³⁰ so v večji meri začeli uporabljati po letu 1900, sprva pri nepomično inštaliranih sesalnih aparatih, kasneje, ob vse bolj razširjeni elektrifikaciji, pa se je skupaj s patentiranim tipom sesalca iz leta 1860, ki je deloval na kombiniranem principu zračnega toka in vrtljivih krtač, na široko uveljavil na področju manjših in okretnejših ročnih električnih aparatov.³¹

Pot do trenutka, ko se je sesalec za prah dokončno uveljavil kot priložen ročni aparat, je seveda imela velike ovinke. Današnji sesalci za prah se niso pojavili kar prek noči. Danes komprimirane naprave so bile nekoč precej večje. Sprva so te precej velike vakuumske aparature namreč prišle v poštev samo pri čiščenju večjih podjetij, veleblagovnic, hotelov ali železniških postaj. Stacionarne naprave so bile nameščene v kletih, cevovodi s sesalnimi priključki pa so bili napeljeni po vsej stavbi. Zato ni naključje, da so v Združenih državah Amerike te naprave proizvajala podjetja za ogrevanje. Nato so uvedli

»premične naprave, ki so jih ročno, s pomočjo konjev ali lastnega motorja vozili od hiše do hiše. Z dvorišča ali z ulice, kjer je stala odpraševalna naprava, je bila napeljana dolga cev v stanovanjske prostore. Za upravljanje sta bila potrebna vsaj dva moža: eden za nadzor naprave in eden za čiščenje.«³²

Kot zanimivost omenimo, da je inženir Hubert Cecil Booth, »ki naj bi bil po trditvah Angležev izumitelj prvega zadovoljivo delujočega vakuumskega čistilca«, takole poročal o svojih doživetjih v času nastajanja *vacuum cleanerja* v letih 1901 in 1903: »Policijske postaje so menile, da stroj ni imel pravice, da dela na javnih ulicah. Podjetje za čiščenje je bilo pogosto oškodovano, ker naj bi bilo odgovorno za domnevno preplašene konje.«³³

Prevozni vakuumski čistilni aparati torej niso bili dolgoročna rešitev. Pobuda za mehanizacijo gospodinjstva se je v letih pred prvo svetovno vojno iz Evrope končno prenesla v Ameriko, kjer so izumiteljski patenti Davida T. Kenneyja postali osnovni in licenčno obvezni patenti za ameriške proizvajalce. Leta 1907, pet let po pojavu okorne naprave *vacuum cleaner*, se je pojavil praktičen standardni tip ročnega aparata. Lahek

28 Prim.: prav tam, str. 595–596.

29 Prav tam, str. 630.

30 Prav tam, str. 633.

31 Prim.: prav tam, str. 633–634.

32 Prav tam, str. 634–635.

33 Prav tam, str. 635.

ročni vakuumski sesalec za prah je bil prvotno deležen skepticizma, hkrati pa se je identificiral samo z blaginjo najpremožnejših. A v nekaj desetletjih se je spremenil v nepogrešljiv vsakdanji gospodinjski aparat, postal je splošno znan produkt široke potrošnje. Postal je električni sesalnik za vsakogar.³⁴

Pri sesalcu za prah ne gre samo za njegove materialne kvalitete, temveč naj bi se gospodinje zaradi njegovega igrivo lahkotnega, temeljitega, učinkovitega in hitrega odstranjevanja prahu vanj praktično zaljubile. Govorica besedil in podob oglaševalcev mu je ves čas pripisovala kvalitete, ki sprožajo emocije. Sesalec za prah se torej ni prezentiral kot »mrtev tehnični aparat, temveč kot živo bitje z dozdevno človeškimi lastnostmi, kot sta zvestoba in pripravljenost pomagati«. ³⁵ Neutrudnega borca proti prahu pa se ni označevalo samo kot zvestega prijatelja in pomočnika, temveč sta se poudarjala tudi »njegov zdravstveni pomen in seveda njegova sposobnost, da olepša stanovanje in poveča kvaliteto življenja«. ³⁶

Privatno gospodinjstvo se je v 20. stoletju izkazalo za eno pomembnejših ciljnih enot potrošnje. Gospodinjstva so doživljala postopno vpeljavo in širjenje brezbrežne ponudbe novega blaga in tehnologije. Pod pojmom tehničarstva gospodinjstva seveda ne smemo imeti pred očmi samo integracije tehničnih pripomočkov oziroma aparatov v gospodinjstvo (npr. hladilnika, likalnika, pralnega stroja), temveč tudi njihovo priključitev na tehnične infrastrukturne sisteme, kot sta oskrba z vodo in energijo. Tudi tehnični pripomočki pa so v moderni konzumni družbi tako kot druge potrošne dobrine samo blago, ki mora od proizvajalca prek trga najti pot do anonimnih potrošnikov. ³⁷

Osrednji del potrošniške kulture je torej postala tudi tehnika. Pri prodaji in propagiranju tehnične potrošniške dobrine, kot je sesalec za prah, so se morali ob njenem prvem pojavu na trgu, da bi bili uspešni, navezovati na konkretna vsakdanja ravnanja in tudi na način mišljenja in predstavnosti svet potencialnih uporabnic oz. uporabnikov.

»Sesalnik za prah se je moral v fazi inovacije najprej etablirati kot poželenja vreden, pa tudi nujno potreben izdelek. Njegove prednosti, način uporabe in pomen so morali biti kar najbolj prepričljivo definirani in posredovani potrošnicam in potrošnikom.« ³⁸

Gospodinje so morali prepričati glede njegove superiornosti v primerjavi s tradicionalnimi, stoletja uporabljanimi metodami odstranjevanja prahu.

34 Prav tam, str. 639.

35 Breuss, *Verliebt in einen Kobold*, str. 124–125.

36 Prav tam, str. 125.

37 Prim. Studen, *Oglaševanje*, str. 23–46.

38 Breuss, *Verliebt in einen Kobold*, str. 125–126.

Prah so najprej odstranjevala storitvena podjetja

Bralci ljubljanskega časopisa *Laibacher Zeitung* so na silvestrovo 1902 lahko prebrali senzacionalno poročilo o novi metodi čiščenja prahu, o novi angleški iznajdbi *vacuum cleaner*, ki so jo nedavno predstavili javnosti na Dunaju in ki pomeni

»totalno revolucijo čiščenja preprog, zaves, oblazinjenega sedežnega pohištva, vzmetnic ipd. Z doslej običajnim krtačenjem se je poškodovala tkanina, preproge in zaves so se morale odstraniti ali sneti, kar je bilo vselej moteče in nadležno. Nova iznajdba pa zdaj omogoča, da se vse naštete predmete na licu mesta temeljito očisti, ne da bi pri tem po zraku poletel en sam samcat še tako majhen prahec. Nova iznajdba je namreč sestavljena iz prenosne črpalke z majhnim motorjem, ki po cevi s sesalno odprtino s pomikanjem sem in tja posesa ves prah na predmetih, ki jih čistimo. Posesa tudi prah, ki se nahaja pod preprogami, ter ga kopiči v zaprt zbiralnik.«³⁹

Časopis je poročal, da omenjene sesalce za prah z nadvse velikim uspehom uporabljajo pri čiščenju gledališč in hotelov v Parizu in Londonu,

»pri čemer so odstranili neverjetno velike količine prahu, kot na primer pred kratkim iz preproge restavracije znamenitega hotela Carlton, ki velja za najčistejši londonski hotel. Posesali so nič manj kot 23 kilogramov prahu. Angleški kralj in kraljica sta osebno dovolila tudi demonstracijo delovanja aparata v Buckinghamski palači, pri čemer so bili tamkajšnji dragoceni gobelini tako odlično očiščeni, da so takoj naročili aparate za vse kraljeve dvorce.«

Poročevalec je poudaril, da je »iznajdba aparata *vacuum cleaner* razen s praktičnega stališča, torej da čisti po najnižji cenovni tarifi, treba še posebej pozdraviti s sanitarnega gledišča«. Zaključil je, da sta vpeljavo te iznajdbe za Avstro-Ogrsko prevzela dunajska dvorna dobavitelja in dekoraterja Sigmund Jaray in cesarski svetnik Sandor Jaray. Pri prikazih njenega delovanja v dunajski dvorni operi po naročilu urada najvišjega dvornega učitelja, v hotelu Bristol, v železniških vagonih (po naročilu ministrstva za železnice) in v številnih zasebnih hišah so prisotni strokovnjaki o novi napravi navdušeno izrekli same pohvalne besede, tako da je urad najvišjega dvornega učitelja takoj odredil temeljito čiščenje dvorne opere in avstrijskega narodnega gledališča. »V kratkem bodo objavljeni statistični podatki o preizkusih na Dunaju. Povpraševalci, ki bi radi pridobili licenco za uporabo, se lahko obrnejo na obe omenjeni podjetji.«⁴⁰

39 *Laibacher Zeitung*, 31. december 1902.

40 Prav tam.

V marcu 1903 so »z novo iznajdenim angleškim aparatom vacuum cleaner očistili prahu in zraka« tudi dvorano dunajskega parlamenta:

»Začeli so ravno na pustni torek. Sredi dvorišča poslanske zbornice hrope in sopiha električna sesalka, od katere sta napeljani dve sesalni cevi skozi okna na hodniku in skozi vrata v dvorano. Nova metoda čiščenja je iz zdravstvenih ozirov silno koristna, ker izsesava stroj prah iz vseh luknjic in celo izpod preprog. Ves prah spravi stroj s posebno pripravo iz dvorane nazaj vase, gre mimo sita, kjer se izpihava na prosto zrak, a prah sam pada v posebno vrečo. Potemtakem prah ne more nikomur do živega. Izprva so mislili, da bodo izsesali nezdravi zrak in prah iz dvorane v dveh dneh, a potrebovali so skoraj še enkrat toliko časa. Prahu je bilo namreč v dvorani od sile. Iz 15 oddelkov dvorane – začeli so v klopeh na skrajni levici – so izsesali nič manj kot 14,5 kg prahu. Vsega prahu skup bode okrog 100 kg. Mimogrede omenimo, da je isto podjetje spravilo iz dvorane v spodnji hiši v Londonu, ki je pač nekoliko manjša, 44,6 kg prahu. Prof. Stanley Kent na bakteriološkem preizkuševalnem laboratoriju na univerzi Bristol je preiskal ta prah in našel, da je v enem samem gramu tega prahu 335.385.205 mikroorganizmov, in sicer nekaj prav nevarnih zdravju. Z zdravstvenega stališča iskreno pozdravljamo letošnje čiščenje zbornice. A kar je še največ vredno: Vacuum Cleaner Company oskrbuje to delo brezplačno, skoraj gotovo pa ne toliko iz ljubezni do poslancev, kot v svrhu reklame.«⁴¹

Septembra 1903 je »čiščenje prahu in slabega zraka z novo iznajdenim angleškim aparatom« začelo oglaševati tržaško podjetje Vacuum Cleaner. Ponujalo je

»edino korenito čiščenje tapetov, nazidnih snovij, prevlečenega pohištva itd., ne da bi bilo treba izstepsti, vsled česar za blago večje trpežnosti. Čiščenje se vrši s sesaljško VACUUM. Sprejemajo se čiščenja za cela stanovanja, ne da bi bilo treba blago prenašati: v slučaju potrebe se čiščenje izvrši v lastnem skladišču. Jako ugodne cene tudi z naročbo.«⁴²

Že naslednje leto je zastopstvo komanditne družbe Vacuum Cleaner na Kranjskem prevzel ljubljanski podjetnik Peter Matelič. Svoj zavod za snaženje stanovanj s sedežem na Škofji ulici 14 je oglaševal tako v slovenskem kot nemškem tisku. V *Slovenecu* je obljubljal:

»Epohalna iznajdba dvajsetega stoletja Vacuum Cleaner reprezentuje edino absolutno prahu prosto snaženje, reši na najbolj odlični način pereče vprašanje

41 *Slovenec*, 18. marec 1903.

42 *Edinost*, 16. in 18. september 1903.

o higieni stanovanj in povzročuje popoln preobrat na polju snaženja preprog in pohištva.« Ponujal je »razprašenje na licu mesta./.../ Pomladansko in temeljito hišno snaženje, ki so se ga doslej tako bali in je bilo težavno in dolgo trajno, se izvrši sedaj hitro in lahko z Vacuum Cleanerjem. Snaženje s pomočjo vsrkane zraza ne povzroči le temeljitega razprašenja, marveč odstrani in pokonča tudi molje in njih zalego.«⁴³

Kot zanimivost naj omenim, da se je epohalni *vacuum cleaner* 7. marca 1905 pojavil tudi na veliki maškaradi ljubljanskega Sokola. *Slovenski narod* je že v začetku februarja takole poročal o bodočem prizorišču maškarade:

»Moderno zgrajeno mesto Nova Panonija naj bi nadkrnilo vse dotedanje prireditve. /.../ Pa bi tudi ne bilo čuda, vsaj so pri tej moderni zgradbi angažovane prve tehnične moči. /.../ Grade se stavbe, kakršne se še niso videle v nobenem mestu. Vse bode centralizirano. Centralna kurjava, pekarna, pošta, telefon itd. Seveda izvoščkov ne bo, zato bode pa na razpolago električni avtomobil in zrakoplovi. Ceste v Novi Panoniji bodo tlakovane z neko posebno maso Stolovit, to je s tekočino, ki je prozorna kakor steklo in ki se takoj strdi. Umevno je, da v tem modernem mestu ne bo cestnih pometaćev, vse snaženje bo opravljal posebni električni stroj vacuum cleaner (je že patentiran!) tako, da ne bo niti najmanjšega prahu. Torej cestni odborniki na noge! Govori se sicer, da nameravajo cestni pometaći prirediti veliko demonstracijo zoper ta novi stroj. No, zato bode pa že skrbljivo v Novi Panoniji, da se vsaka rabuka takoj v kali zaduši ...«⁴⁴

Peter Matelič, podjetnik za snaženje stanovanj in oken, je leta 1906 nato razširil svojo dejavnost⁴⁵ in poleg čiščenja z *vacuum cleanerjem* začel oglaševati še »*prvo in največje podjetje za plakativiranje lepakov in reklamno podjetje*«. ⁴⁶ Od leta 1907 naprej je Matelič svojo obrt oglaševal skupaj s plakaterjem Franom Perdanom.⁴⁷ Leta 1909 je bil naveden

43 *Slovenec*, 3., 9. in 12. november. 1904. Glej tudi nemški oglas: *Laibacher Zeitung*, 9. november 1904. Od konca novembra so se nato pojavljali manjši oglasi za čiščenje stanovanj in »tovarniških lokalitet« v: *Slovenec*, 28. november in 7., 19. in 29. decembar 1904; *Laibacher Zeitung*, 17. december 1904. Enak oglas se pojavlja tudi naslednje leto: *Slovenec*, 4., 11., 18. in 24. marec ter 1. april 1905.

44 *Slovenski narod*, 9. februar 1905. Glej tudi podrobno poročilo o maškaradi: *Laibacher Zeitung*, 8. marec 1905.

45 Prevezel je zavod za lepljenje lepakov Alojza Kališa (*Slovenec*, 13. marec 1906) in Nučičevo reklamno podjetje (*Slovenec*, 23. julij 1906).

46 *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 14. avgust 1906; *Slovenec*, 11., 17., 18. in 25. avgust ter 1. september 1906; *Slovenski narod*, 11. in 14. avgust 1906.

47 *Slovenec*, 5. in 7. september 1907; *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 6. in 7. september 1907; *Slovenec*, 1. in 8. februar 1908; *Laibacher Zeitung*, 1. februar 1908.

tudi v popisih »slovenskih tvrdk« v *Slovenskem narodu*.⁴⁸ Obe Mateličevi obrti sta bili iz obrtnega registra črtani 30. septembra 1913.⁴⁹

Poleg hvale, ki so jo aparatu *vacuum cleaner* namenjali oglaševalci, so se z učinkovitostjo sorazmerno dragega borca proti prahu ukvarjali tudi znanstveniki. Njihove ugotovitve so veliko prispevale k uveljavljanju novega, strojnega načina odstranjevanja prahu. Štabni zdravnik Higijenskega inštituta v Berlinu dr. Berghaus je leta 1905 npr.

»opravił preizkuse o razvoju bakterij pri čiščenju z iztepanjem in krtačenjem na eni ter pri čiščenju z vacuum cleanerjem na drugi strani. Ti zanimivi preizkusi so pokazali, da je pri običajni metodi čiščenja z iztepanjem in krtačenjem razvoj bakterij na želatinasti plošči zelo izrazit, pri čiščenju z vacuum cleanerjem pa je omejen na minimum. Ta rezultat je pravzaprav samoumeven, ker se z novo metodo prah skupaj z bakterijami odstrani iz stanovanjskih prostorov.«⁵⁰

Storitvena podjetja za pospravljanje in odstranjevanje prahu so se pojavljala tudi med obema vojnama. Proti koncu 20. let se v oglasih pojavlja denimo Ustanova za čiščenje stanovanj Diverzon s sedežem na Cankarjevi ulici 14 v Mariboru, ki se je ukvarjala s čiščenjem parketov, oken, izložb in odstranjevanjem prahu. Obljubljala je uničenje mrčesa z zaplinjevanjem in zatrtje podgan, miši, ščurkov in plesni.⁵¹ Takrat je bilo še vedno v navadi tudi »zapovedano« velikonočno čiščenje in omenjeno podjetje je oglaševalo, da naj bi to, sicer mučno in naporno početje, s pomočjo njihovega sesalca za prah postalo »prava lahkota«. Ponujalo je hitre in nadvse poceni storitve.⁵²

Prav tako v Mariboru je deloval tudi Franc Weiler, lastnik specialne trgovine z barvami, ščetkami in parfumerijo na Gosposki ulici 29, ki je oglaševal:

»Hoteli, sanatoriji, šole, uradi, zavodi, kakor tudi privatne hiše dobe lahko proti odškodnini od ponedeljka 27. tm. na posodo najnovejšo in najmodernejšo veliko električno Kobalt parketno loščilno ščetko, kakor tudi velik sesalnik prahu. S tem vam je dana prilika, da vaše pohištvo, kakor tudi tla po najnižji ceni in brez truda očistite.«⁵³

48 *Slovenski narod*, 16. in 23. januar 1909, 6. in 23. februar 1909 ter 3., 6. in 13. marec 1909.

49 Erjavec, *Zgodovina slovenskih oglaševalskih agencij*, str. 34.

50 Andés, *Die Beseitigung des Staubes*, str. 273.

51 *Marburger Zeitung*, 12. februar 1928.

52 *Marburger Zeitung*, 14., 16., 17. in 29. marec 1928.

53 *Mariborski večernik »Jutra«*, 29. januar 1930; *Mariborer Zeitung*, 26. januar in 2. februar 1930.

Svojim strankam je Weiler prigovarjal, da njegovo podjetje deluje po vzoru modernih velemest in da vsakemu odjemalcu daje možnost, da s kar najmanjšimi stroški očisti stanovanje in druge prostore.⁵⁴

Sredi 30. let je svoje usluge s sesalcem za prah ponujalo tudi mariborsko podjetje Weka na Aleksandrovi ulici 15.⁵⁵

Sesalec za prah postane blago množične potrošnje

»Marsikatera gospodinja, ki ima rada red in čistočo, se občasno ne more načuditi, koliko prahu se nabere v preprogah in divanih. In potem se pol dneva iztepa, kar povzroča mnogo hrupa in zavoljo dviganja prahu tudi mnogo neprijetnosti. Z izumom vacuum cleanerja se je pač vse spremenilo, toda vacuum cleaner je stroj, ki si ga ne more vsak omisliti. Nedavno se je začel prodajati sesalec za prah znamke Birum, ki je naletel na velik uspeh. Zlahka ga upravlja ena oseba in stane 60 kron. V Ljubljani se uporablja že več takih naprav. Informacije daje Ludwig Kolm v Ljubljani, hotel Stadt Wien.«⁵⁶

Podoben diskurz se je nadaljeval tudi med obema vojnama. Pospravljanje stanovanja je eno najpomembnejših opravil v sodobnem gospodinjstvu, je leta 1930 zapisala Ljubljanka Štefanija Humek in poudarila, da je »najvažnejši del pospravljanja gotovo odstranjevanje prahu«. Čiščenje prahu si lahko olajšamo z uporabo električnega sesalca,

»ki nam očisti prahu preproge, poblazinjeno pohištvo, odstrani nadležni prah tudi iz zaves, s sten in s tal. Z njegovo pomočjo pa opravljamo lahko tudi druga utrudljiva in nesnažna dela. Eno izmed takih neprijetnih in nečednih del je npr. izpraznjevanje peči in odnašanje pepela. Običajno delamo to z roko in lopatico, pogrnemo pa vedno pri tem posodo (vedro) za pepel z vlažno krpo, da se prah in pepel ne dvigata v zrak. Električni sesalec s posebno pripravo pa izvrši to delo na prav idealen način; posesan prah pride takoj v hranilo, ne da bi se dvignil kvišku. Pepel je odstranjen naenkrat in aparat pritrdimo lahko na vsako cev električnega sesalca. /.../ Danes dobimo že jako popolne naprave te vrste, ki iztepijo, krtačijo in sesajo prah obenem.«⁵⁷

V polemичnem članku Kaj prinašajo nova določila ljubljanske mestne elektrarne njenim konzumentom iz leta 1928 njegov pisec omenja,

54 *Mariborer Zeitung*, 2. februar 1930.

55 *Mariborer Zeitung*, 8. april in 17. junij 1934.

56 *Laibacher Zeitung*, 18. september 1908.

57 Humek, Vsakdanja opravila, str. 316.

»da se v naših stanovanjih dokaj mnogo uporablja sesalec za prah, ki ima mali motor za ca 160 W. Po novih določilih mora konzument naznaniti, da je kupil novi aparat. Pristojbine znašajo skupaj 170 Din in to mora plačati konzument elektrarni tako rekoč za 'kazen', ker si je nabavil nov aparat, s katerim bo trajno trošil več toka ter na ta način povečal dobiček elektrarne.«⁵⁸

Iz tega odlomka razberemo, da je v ljubljanska stanovanja postopoma prihajala električna napeljava in z njo poleg razsvetljave tudi moderni električni aparati, ki naj bi znatno olajšali delo gospodinje. Vidimo tudi, da so električna podjetja v želji po večjem dobičku potencialnim kupcem »v duhu stare konservativnosti«⁵⁹ sprva postavljala ovire pri nakupu že tako ali tako pregrešno dragih sesalcev za prah, kar je seveda delalo sive lase tudi trgovcem.

Kljub temu so se vsaj premožnejša gospodinjstva med obema svetovnima vojnama že opremljala tudi z modernimi sesalci za prah.⁶⁰ V Ljubljani je imela veliko izbiro električnih aparatov npr. družba Lux oz. Elektroindustrija Ljubljana.⁶¹ Postopno širjenje elektrifikacije gospodinjstev na ozemlju Dravske banovine v 30. letih pa izpričuje tudi oglas Električnega podjetja občine Murska Sobota, ki je oglaševalo tudi prodajo sesalcev za prah.⁶²

Marsikatera gospodinja se ob uporabi sesalca za prah in tudi drugih električnih aparatov ni zavedala, da je elektrika lahko tihi ubijalec. Zato so nekateri članki ozaveščali gospodinje o električni napeljavi in jih pozivali k previdnemu ravnanju:

»Kadar uporabljamo tehnične naprave, moramo paziti zlasti na to, da ne pride napeljava v stik z vodo. Svetilke, stikala vseh vrst itd. smemo čistiti samo s suho cunjjo. Prav tako tudi vse aparate, ki pridejo s tokom v zvezo: likalnike, sesalce za prah, električne blazine, pečice, stroje in tudi telefon.«⁶³

Ženskam namenjene časopisne strani so se v času pred veliko nočjo običajno razpisale tudi o spomladanskem čiščenju. *Mariborer Zeitung* je leta 1938 ženskemu svetu tako sporočil, da veliko čiščenje ni več tak bavbav, temveč da je prej zabavno.

»Številna pomožna sredstva moderne tehnike so gospodinja bistveno olajšala vsa dela v gospodinjstvu. Tistim, ki imajo srečo, da živijo v novogradnji s

58 *Trgovski list*, 28. januar 1928.

59 Prav tam.

60 Nabava električnega sesalca za prah je bila sicer še konec 30. let predvsem iz finančnih razlogov, torej zaradi majhne kupne moči prebivalstva, ali tudi zato, ker niso imeli možnosti, da bi izkoristili električni tok, še zelo omejena, zato so gospodinjam še vedno svetovali, da naj uporabljajo vsaj sesalce brez električnega toka. Glej: *Mariborer Zeitung*, 25. februar 1938.

61 Glej npr.: *Žena in dom*, 15. september 1930, str. 293 in 326; *Žena in dom*, 15. oktober 1930, str. 366 in 370.

62 *Trgovski list*, Prekmurska številka, 16. junij 1938.

63 *Žena in dom*, januar 1938, članek Kaj vse mora vedeti gospodinja o električni napeljavi, str. 36–37.

centralno kurjavo in toplo vodo, sploh ne bo treba več govoriti o bremenu velikega čiščenja. Sesalec za prah in moderna metla za loščenje parketa bosta poskrbela, da bo čiščenje hitro potekalo. A četudi mora le ena gospodinja (a takih je na tisoče) pogrešati vse te male hišne škratelje – bo tudi potem s pametno razporeditvijo dela kos glavnemu spomladanskemu čiščenju, ne da bi se pri tem morala pripraviti.«⁶⁴

Tudi v naših krajih je, podobno kot v Ameriki, v 30. letih prišla v modo posebna predbožična strategija nagovarjanja potencialnih kupcev sesalcev za prah. Prodajalci so v času, ko »Božiček trka na vrata«, izpostavljali zadrego njega in nje, ki naj bi kupil/a primerno darilo. Preračunljivo so psihološko ciljali na potrošnike, da naj darujejo z ljubeznijo. V duhu časa so možem tako svetovali: »*Ako hočete svoji mamici olajšati naporno gospodinjsko delo, ji kupite kakšno praktično in moderno gospodinjsko pripravo, na primer sesalec za prah.*«⁶⁵

Kaj podariti gospodinjji za božič, se je leta 1934 spraševal tudi *Mariborer Zeitung* in med drugim zapisal:

»Seveda je tu tudi mnogo žena, katerim bodo še posebej dobrodošla vsakovrstna darila, ki služijo za olajšanje gospodinjenja. Omeniti je predvsem različne praktične aparate: električne kavne avtomate in kotličke za čaj, sesalce za prah, grelne blazine itd.«⁶⁶

Najlepše božično darilo je že pet let prej ponujalo ljubljansko podjetje Tehna s sedežem na Mestnem trgu 25: »*Švedski Elektrolux sesalec prahu ali električno parketno krtačo kupite na obroke po pet dinarjev dnevno.*«⁶⁷

»*Dobro ohranjen sesalnik za pobiranje prahu*« različnih znamk je bilo po »ugodni ceni« mogoče kupiti tudi prek malih oglasov.⁶⁸ Nekateri so oglaševali tudi samo izposajo sesalcev za prah po urni tarifi.⁶⁹

Ameriški vzori

Razpravljanja o snagi, npr. o javni higieni v Trstu, so že v letih pred prvo svetovno vojno povzdigovala

64 *Mariborer Zeitung*, 27. marec 1938.

65 *Družinski tednik*, 9. december 1937.

66 *Mariborer Zeitung*, 23. december 1934.

67 *Slovenec*, 17. december 1932.

68 Glej npr.: *Marburger Zeitung*, 19. september 1926; *Mariborski večernik »Jutra«*, 28. april 1937; *Jutro*, 16. januar 1938.

69 *Marburger Zeitung*, 13. avgust 1927.

»najboljši način snaženja ulic, ki ga uvajajo nekatera ameriška mesta, katera rabijo v ta namen vacuum cleaner. Vsak boljši hotelir, vsak premožnejši meščan je že zdavnej vpeljal to v resnici dobro iznajdbo v svoje gospodinjstvo. Vacuum cleaner posrka ves prah s tal, iz tapet, obleke in pohištva ter opravi nekaj tako grdo in neprijetno delo tiho, čedno in temeljito, ne da bi povzročal nikomur sitnosti in nadležnosti. Kar se je v hišah tako izborno obneslo, bi moralo biti s potrebnim preustrojem tudi za čedenje ulic dobro. In kakor skušnja uči, je vacuum cleaner za čedenje ulic najboljši aparat. V Novem Yorku delajo poskuse z mašino, katero goni motor ter daje tudi potrebno moč za vsrkovanje prahu in smeti, katere lete skozi posebno cev v smetnik na vozu. Vso tako odstranjeno nesnago odpeljejo iz mesta ven ter jo požgo.«⁷⁰

O naprednem čiščenju ulic v New Yorku so poročali tudi kasneje. *Slovenec* je leta 1927 denimo poročal, da se pri nas električni sesalci Lukas in drugi sistemi uporabljajo »*kvečjemu za pospravljanje stanovanj, preprog ali postelj*«, medtem ko prek luže podobne stroje uporabljajo za snaženje ulic.

»Pospravijo nesnago in prah bolj temeljito in hitro kakor dosedANJI stroji z lopatami in krtačami. Sesalec prahu je tudi cenejši. Pospravlja dnevno do 75.000 kv. m, medtem ko niso premogli prejšnji stroji več kakor 8500 kv. m.«⁷¹

V časopisju ameriških Slovencev so podjetja za distribucijo elektrike, kot npr. The Illuminating Company, že pred prvo svetovno vojno oglaševala, »*da elektrika naredi polovico ženskega dela*«, da za nekaj centov opravi »*najtežje delo*«, ko med drugim »*očisti veliko sobo z vacuum cleanerjem*«. ⁷² V zvezi z elektriko so se v časopisju začela pojavljati tudi prva poročila o primerih smrti pri nepazljivem sesanju z vacuum cleanerjem. ⁷³

Oglaševanje sesalcev za prah je bilo nato v letih po prvi svetovni vojni še pogostejše. The New York Edison Company je leta 1920 svoje električne hišne potrebščine oglaševal takole:

»Veliko je danes domov, v katerih pralni stroj, električni likalnik in vacuum cleaner opravljajo težko izčrpalno delo, dočim hladi prostor električno pihalo. Oglasite se v katerikoli naši izložbi, kjer vam bomo z veseljem pokazali te potrebščine.«⁷⁴

70 *Edinost*, 17. julij 1911.

71 *Slovenec*, 24. september 1927.

72 *Clevelandška Amerika*, 1. marec 1912. Omenjena »Svetilna služba« je svoje oglase gradila predvsem na poudarjanju varčnosti. V enem izmed oglasov je denimo poudarjala: »Za pet centov lahko operirate vacuum cleaner ves dan.« Glej: *Clevelandška Amerika*, 11. in 18. januar 1918.

73 *Glas naroda*, 28. maj 1915.

74 *Glas naroda*, 9., 16., 23. in 30. julij 1920.

Oglaševalni prostor je omenjeno podjetje izkoristilo tudi v predbožičnem času. Leta 1923 je tako lansiralo oglas »Božični nasvet – električno darilo!«, v katerem hvali »električne priprave, ki toliko olajšajo in razvesele življenje – ter trajajo leta in leta – in so posebno primerne za božično darilo.« Popoln električni vacuum cleaner je podjetje ponujalo že za od 49,25 dolarjev naprej.⁷⁵

Naslednje leto je podjetje The New York Edison Company v oglasu predstavilo sedem malih domačih električnih služabnikov, ki naj bi za petčlansko družino delali samo za 55 centov na teden:

1. električno železo – štiri ure tedenske uporabe 15 c na teden;
 2. električni toaster – 15 minut dnevno 7 c na teden;
 3. električni umivalec posode – 45 minut dnevno 8 c na teden;
 4. električni vacuum cleaner – 20 minut dnevno 3 c na teden;
 5. električni percolator – 15 minut dnevno 5 c na teden;
 6. električni pralni stroj – povprečno domače pranje 3 c na teden;
 7. električna vetrnica – štiri ure dnevno 14 c na teden;
- Skupaj 55 c na teden.⁷⁶

Podjetje Acker Electrical Company pa je gospodinjam »za prosto poizkušnjo« na domu ponujalo električni vacuum cleaner Eureka. Gospodinje je nagovarjalo, naj ne iztepajo svojih preprog, ker iztepanje preprogam škoduje. Namesto tega naj uporabljajo čistilec za preproge vacuum cleaner, ki preprog ne poškoduje.⁷⁷

Uspешnost umetnosti prodajanja na domu v Ameriki in to, da preizkušene besede delajo čudeže, so opazili tudi v *Trgovskem listu*. Tudi prodajalci sesalcev za prah naj bi prek luže prodali več že za voljo prodajnega jezika, ki je »brez vsakega vsiljevanja in poln prepričevalnega pouka«:

»Prodajalec sesalnikov za prah (Staubsauger) je prišel tudi h gospe Pierski. Izsesal je iz njenih preprog 8 malih kupčkov prahu in umazanije ter jih lepo drugega poleg drugega na belem papirju razvrstil po tleh. Mož ve, da postane gospa nemirna, ko bo videla toliko prahu, ki ga je izvlekel iz njenih preprog. Toda potolažil jo je rekoč: 'Umirate se gospa Pierski, povsod, kjer razkazujem ta izredni stroj, izvlečem toliko prahu, tudi tam, kjer so mislili, da ni nobenega. Kajti edino ta stroj ima patentirano pripravo, da izvleče prah tudi od spodnjega dela preproge. Včeraj sem pri neki gospe dobil 16 kupčkov prahu.' Seveda je bila gospa Pierski vsa vesela, da se je pri nji našlo 8 kupčkov prahu manj kot

⁷⁵ *Glas naroda*, 21. december 1923.

⁷⁶ *Glas naroda*, 9. in 23. julij 1924.

⁷⁷ *Edinost, Glasilo slovenskega katoliškega delavstva v Ameriki*, 15. april 1924.

pri oni drugi. Nato je navezal prodajalec pogovor na otroke in vprašal: 'Kje pa se igrajo Vaši otroci, ko gre dež, gospa Pierski?' 'V hiši, naravno', pravi gospa Pierski čudeč se vprašanju. 'Potem je pa to-le igrišče Vaših otrok, gospa Pierski' pravi in pokaže skromno 8 kupčkov prahu. Strašno! Nikdar ni mislila na to, da se njeni otroci igrajo v takem prahu.«⁷⁸

Seveda ti stavki pri večini odjemalcev nikoli niso zgrešili svojega namena.

Razen z oglasi so ameriške gospodinje zasipali tudi s številnimi nasveti, na primer da morajo »*tapecirano pohištvo čistiti z električnim čistilcem (vacuum cleaner), ako hočete, da se dobro očisti prahu*«. ⁷⁹ Sesalci za prah kot masovni proizvod so se v 30. letih tudi pocenili. Trgovine z električnimi napravami so z medenimi besedami nagovarjale ameriške gospodinje. Commonwealth Edison Electric Shops so npr. ponujale silno močan »ljudski čistilec« Fedelco vacuum cleaner za samo 18,95 dolarja. Trgovci so potrošnike pozivali, naj pohitijo z nakupom, »*saj jih je le nekaj malega ostalo*«. ⁸⁰

Američanke so v slovenskih listih sicer prikazovali kot vzorne zakonske žene in hvalevredne gospodinje in matere. A s svojim načinom življenja naj ne bi poznale »*tiste tihe sreče ob domačem ognjišču kakor naše gospodinje*«. ⁸¹ Ameriške gospodinje naj bi v nasprotju z evropskimi sodobnicami »imele na voljo neskončno časa«. Velemestna Newyorčanka je za razliko od Parižanke ali Dunajčanke, ki sta v zgodnjih dopoldanskih urah nabavljali živila, vse potrebno naročila s pomočjo telefona. Živila in druge potrebščine so ji torej »v najkrajšem času dostavili na dom«. Sicer pa naj bi se ameriška gospodinja le malo zadrževala doma. Če je že nabavljala živila po telefonu, to še ni pomenilo, da se je, medtem ko je bil mož zdoma, odpovedala mamljivemu opazovanju izložb, občasnemu shoppingu, obisku kinematografa, kavarne ali celo izobraževanju. Poleg najnovejših modelov pariške mode so ameriške gospodinje v bogato založenih trgovinah lahko občudovale tudi »najnovejše gospodinjске aparate, ki prihranijo čas«. Ameriška gospodinja je za pospravljanje stanovanja v primerjavi z evropsko porabila manj časa, kakšno urico ali dve. Podoba sicer elegantne Newyorčanke naj bi se v času pospravljanja povsem spremenila:

»Do nerazpoznavnosti maskirana z naglavno ruto in predpasnikom operira – sicer ne z metlo in vedrom – ampak z električnim sesalcem za prah, loščilnikom in pralnim strojem. Električni stroji, ki so zahvaljujoč blagoslovljenemu izumu plačevanja na obroke dostopni širokim krogom prebivalstva, ji nadomeščajo predrago žensko pomočnico.«⁸²

78 *Trgovski list*, 6. maj 1938.

79 *Ameriška domovina*, 30. avgust 1932.

80 *Prosveta*, 26. julij 1935.

81 Glej npr.: *Žena in dom*, 15. oktober 1930, članek Američanka kot žena, str. 370.

82 Telefonierende Frauen und geschirrwachende Männer. *Mariborer Zeitung*, 1. januar 1939.

Čeprav so takratni časopisi v glavnem poročali, da se možje nič kaj radi ne vtikajo v gospodinjstvo, pa so se dogajale tudi izjeme, ki so jih pospremili ironični komentarji. Herta Walter, denimo, je leta 1938 v *Pionierju* objavila članek *Mož v kuhinji*, v katerem med drugim razlaga, da pozna moža,

»ki ure in ure čisti stanovanje s sesalcem za prah. Njegova žena mi je obupana potožila: 'Pomislite, ko sem šele včeraj vse počedila!'« Walterjeva je posmehljivo zaključila: »Ta gospa je trapica. Če bi jaz tako dobro poznala moževo strast za sesanje prahu, se ne bi nikdar več pretegovala s sobotnim pospravljanjem.«⁸³

Moderni sesalec za prah pa je dobil pomembno vlogo tudi v članku *Paradiž samcev*. Pojavlja se kot del komfortnega življenja »mladih, blaziranih in petičnih« Amerikancev s polnimi žepi denarja, praktičnih in suhoparnih »bitij brez krvi«, ki so »podobna človeku-stroju in brez duše« in ki za razliko od naših mladcev nimajo smisla za poezijo in romantiko. Pisec ironično slika njihovo »hišo lordov«, v kateri je vse, kar samec potrebuje za udobno samsko življenje, tudi električni sesalec za prah, ki te »na najkomodnejši način reši te nadlege.«⁸⁴

Namesto zaključka

V času procesa urbanizacije in industrializacije z vsemi njunimi spremljevalnimi pojavi, kot so naraščanje prebivalstva, stanovanjska beda, pospeševanje prometa, onesnaževanje zraka itd., se je drastično zaostril tudi star problem prahu. K intenzivnejšemu problematiziranju prahu so prispevala nova naravoslovna in medicinska spoznanja ter preiskovalne metode, ki so vzele pod drobnogled njegove posamezne delce in njihove zdravstvene učinke.

»Odkritje mikroskopa je pripeljalo do odkritja mikrobov in mehanizmov prenašanja bolezni. /.../ Gospodinje in gospodinjske pomočnice so bile še ostrejši boj proti prahu, ki je bil enoznačno razkrinkan kot zlo: bil je umazanija, leglo klic in vzrokov bolezni.«⁸⁵

Potem ko so bakteriološke raziskave iztekajočega se 19. stoletja dokazale, da se povzročitelji bolezni nahajajo tudi v prahu, se je torej spremenilo tudi dojemanje prahu. Če so prah prej imeli za nadlogo in estetski problem, je odslej veljal za resno grožnjo zdravju. Prah je torej postal higienski problem, boj proti prahu v gospodinjstvu pa se je povzdignil tudi na znanstveno raven.

83 *Družinski tednik*, 30. junij 1938.

84 *Mariborski večernik »Jutra«*, 9. maj 1928.

85 Amato, *Von Goldstaub und Wollmäusen*, str. 10.

Večina gospodinj se je v prvi polovici 20. stoletja proti prahu borila s tradicionalnim načinom čiščenja, saj je bila stopnja opremljenosti gospodinjstev z modernimi tehničnimi aparati »*kajpada zelo majhna in v glavnem omejena na ozek, finančno močen sloj prebivalstva.*«⁸⁶ Pred očmi je treba imeti tudi, da je bila izgradnja električnega omrežja šele v svoji začetni fazi in da je bilo zato na ustrezno nizki ravni tudi število priključkov.

Tako sesalec za prah kot tudi drugih gospodinjskih aparatov niso propagirali samo elektroindustrija, podjetja za oskrbo z električno energijo in trgovina, temveč tudi ženske organizacije. O novih gospodinjsko-tehničnih dobrinah potrošnje ter tudi o predstavah o njihovi uporabi in pomenu so govorili in razmišljali prav vsi že dolgo preden so postale sestavni del gospodinjstev. Teh desetletij, še zlasti tistih med obema svetovnima vojnama, ne gre podcenjevati, saj predstavljajo čas »*kulturne konstrukcije gospodinjsko-tehničnih dobrin potrošnje ter tudi mentalno-duhovno pripravljanje njihove masovne potrošnje.*«⁸⁷

Sesalec za prah kot novo pomožno tehnično sredstvo je doprinesel k profesionalizaciji gospodinjstva, k napredku in modernizaciji, v luči vladajočega dvojnega koncepta spolov pa je

»tradiciji zavezano gospodinjjo prelevil v enakovredno partnerico njenega 'k napredku usmerjenega' moža. Za dejstvo, da je bil sesalec za prah za razliko od drugih večjih električnih gospodinjskih aparatov tako uspešen že v prvi polovici 20. stoletja, pa nista odgovorni le njegova primerjalno visoka tehnična dovršenost in relativna dostopnost, temveč predvsem dejstvo, da je poleg olajšanja dela ponujal tudi učinkovito in popolnoma novo rešitev za problem, ki so ga od poznega 19. stoletja naprej šteli med osrednje higienske zahteve: boj proti prahu.«⁸⁸

V prvih desetletjih vpeljevanja sesalca za prah na tržišče je bilo tako v Evropi, predvsem pa v obljubljeni deželi prek Atlantika, oglaševanje tega gospodinjskega pripomočka enoznačno usmerjeno na ženske. Gre torej za »feminizirano« potrošniško dobrino, sesalec za prah se poudarjeno pojavlja kot aparat za gospodinje, ki so v dobi meščanstva prišle v poštev kot njegove uporabnice, saj so bile pristojne za gospodinjsko delo. Sesalec za prah se je v tej luči predstavljal kot priden pomočnik in najboljši prijatelj gospodinje. Bil je tehnični dosežek, ki so ga povezovali celo z magijo in čaranjem ter ga predstavljali kot prečudovito bitje. Pri trženju in prodaji v skladu s konceptom spolov niso pozabili niti občutljivega področja lepotnih idealov in telesne nege. Oglaševalci so električni sesalec za prah končno razglasili za varuha ženske lepote. Omogočal naj bi povezavo kultiviranosti in čiščenja, ki se je dotlej zdela nemogoča. V skladu z meščanskimi nazori čiščenje

86 Breuss, *Verliebt in einen Kobold*, str. 128.

87 Prav tam, str. 128.

88 Prav tam, str. 131.

z njim ni postalo primerno samo za boljšo družbo. V oglasih so se začele razkazovati modno oblečene in naličene ženske, ki so skušale prepričati potrošnice, kako lahkotno in elegantno lahko posesamo stanovanje in s tem celo s cigareto v roki odstranimo prah. Takšno pretiravanje pa je bilo seveda nezdržljivo z vsako estetiko služkinj in meščanskim načinom življenja.⁸⁹

Sesalec za prah se je v prvi polovici 20. stoletja postopno etabliral kot pomembno sredstvo za uveljavitev nove higienske kulture. Njegova zgodovina je del pripovedi o velikem čiščenju. Strinjamo se lahko, da je ta električni aparat kot del zgodovine procesov tehnizacije dela v gospodinjstvu prispeval k olajšanju dela gospodinje in k njeni razbremenitvi,⁹⁰ a to vprašanje bo v bodoče treba še bolj poglobljeno prevetriti. V desetletjih po drugi svetovni vojni se je raba sesalca za prah vse bolj širila, postajal je vse bolj dostopen, izpuhtela pa je tudi njegova poudarjeno ženska konotacija. Zaključimo lahko, da je ta množični proizvod danes na voljo praktično v vsakem gospodinjstvu, da z njim ne sesajo več izključno ženske in da je tako samoumeven, da o njegovi uporabi in njegovem pomenu komajda še razmišljamo.

Viri in literatura

Časopisni viri

Ameriška domovina

Amtsblatt zur Laibacher Zeitung

Clevelandska Amerika. Neodvisen list za slovenske delavce v Ameriki

Družinski tednik

Edinost

Edinost. Glasilo slovenskega katoliškega delavstva v Ameriki

Glas naroda. List slovenskih delavcev v Ameriki

Jutro

Laibacher Zeitung

Marburger Zeitung

Mariborer Zeitung

Mariborski večernik »Jutra«

Prosveta. Glasilo slovenske narodne podporne jednote

Slovenec

Slovenski narod

Trgovski list

Žena in dom

⁸⁹ Podrobneje: prav tam, str. 143–145.

⁹⁰ Prim. Duchêne, *Technisierungsprozesse der Hausarbeit*.

Literatura

- Amato, Joseph A., *Von Goldstaub und Wollmäusen: die Entdeckung des Kleinen und Unsichtbaren*. Hamburg; Wien: Europa Verlag, 2001.
- Andés, Louis Edgar, *Die Beseitigung des Staubes auf Straßen und Wegen, in Fabriks- und gewerblichen Betrieben und im Haushalte*. Wien; Leipzig: A. Hartleben's Verlag, 1908.
- Breuss, Susanne, Verliebt in einen Kobold: zur kulturellen Konstruktion haushaltstechnischer Konsumgüter – am Beispiel des Staubsaugers. Susanne Breuss in Franz X. Eder (ur.), *Konsumieren in Österreich: 19. und 20. Jahrhundert*. Innsbruck; Wien; Bozen, str. 124–146.
- Dietrich-Daum, Elisabeth, *Die »Wiener Krankheit«: eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Österreich*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: R. Oldenburg Verlag, 2007.
- Ducheêne, Iris, *Technisierungsprozesse der Hausarbeit: ihre Bedeutung für die Belastungsstruktur der Frau*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlagsgesellschaft, 1994.
- Erjavec, Anja, *Zgodovina slovenskih oglaševalskih agencij*. Diplomsko delo, tipkopis. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Giedion, Sigfried, *Die Herrschaft der Mechanisierung: ein Beitrag zur anonymen Geschichte*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1994.
- Humek, Štefanija, Vsakdanja opravila v sodobnem gospodinjstvu. *Mladika*, 11 (8), 1930, str. 314–316.
- Pirc, Ivo, Prehlajenje in bolezni. *Vodnikova pratika 1930*. Ljubljana, 1930, str. 56–57.
- Purgaj, S. M. Lidvina, *Gospodinjstvo: navodilo za vsa v domačem gospodinjstvu važna opravila*. Ljubljana: Katoliška Bukvarna, 1911.
- Remec, Meta, *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Studen, Andrej, Oglaševanje – motor potrošniške družbe. Andrej Studen (ur.), *Od prvih oglasov do interneta: k zgodovini oglaševanja na Slovenskem*. Ljubljana, 2016, str. 23–46.
- Šimec, Malka, *Zdravstveni nasveti za družino in dom*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1935.

Summary

Andrej Studen

Vacuum cleaner. On the history of the vacuum cleaner in the bourgeois period

In the bourgeois period, household dust was declared as the housewives' worst enemy. The abundance of dangerous dust in unclean apartments supposedly contributed to adverse health effects. Thus hygienists and other authors of popular advice kept reminding the housewives to take care of the order and cleanliness while paying special attention to dust removal. Housekeepers were called upon to fight against dust with wet rags and brooms. With the advent of the modern vacuum cleaner, the outlook on housecleaning changed as well. The struggle against dust entered the technological era. From the viewpoint of health, cleaning with an electrical appliance may have been ideal, but for the majority of the Slovenian housewives, vacuum cleaners were inaccessible in the first half of the 20th century. The steep price for the device that was supposed to decrease the housewives' workload and facilitate housecleaning was the main reason for the limited household use of vacuum cleaners.

Vacuum cleaners were initially rather large machines used by services companies in order to remove dust. Handy household devices were developed somewhat later. Lightweight portable vacuum cleaners were initially accepted with scepticism, while they were at the same time identified merely with the wealth of the richest. However, in a few decades they developed into indispensable everyday household appliances and became generally known consumer products. Advertisements depicted them as tireless and diligent dust fighters, loyal friends and assistants of the housekeepers that supposedly made homes beautiful and contributed to better health as well as increased the quality of life. The advertisers would strive to convince the housewives of the superiority of their appliances in comparison with the traditional methods of dust removal that had been in use for centuries. Vacuum cleaners would supposedly speed up the cleaning and make it fun rather than a burden. By using vacuum cleaners, housekeepers would supposedly save a lot of money and time. The women's pages in the newspapers would often depict the modern American housewife as a model to aspire to.

In the first half of the 20th century, vacuum cleaners gradually established themselves as an important means for the implementation of the new hygienic culture. In the decades after World War II, the use of vacuum cleaners kept expanding. They were getting more accessible, and the emphasis on their female connotation started vanishing as well. Today this mass consumer product is a part of practically every household and is so self-evident that we barely ever consider its use and its significance.